

वृद्धांच्या सामाजिक समस्यांचा अभ्यास व उपाय योजना

प्रा. डॉ. स्वप्ना एस. देशमुख

गृहअर्थशास्त्र विभाग, श्रीमती वत्सलाबाई नाईक महिला महाविद्यालय पुसद.

Corresponding Author – प्रा. डॉ. स्वप्ना एस. देशमुख

DOI - 10.5281/zenodo.15250556

प्रस्तावना :

मानवी जीवन चक्रातील वृद्धावस्था हा शेवटचा टप्पा आहे. वयाच्या साठव्या वर्षानंतर चा कालखंड म्हणजे वृद्धावस्था असे समजले जाते. आजकाल आयु मर्यादा वाढल्यामुळे वृद्धांची संख्या बरीच आढळते. व्यक्तीचे आरोग्य उत्तम असल्यास वृद्धावस्था सुखाची होते परंतु व्यक्तीला आजार असल्यास मात्र काळजी घ्यावी लागते. 'आयुष्यमान भव' हा शब्द आशीर्वाद स्वागताह असला तरी आयुष्यातल्या शेवटच्या टप्प्यात माणूस दचकतो. निसर्गाच्या नियमांची त्याला जाणीव होते आपल्या नश्वरतेची त्याला भीती वाटू लागते खरे तर हा सर्व भावनांचा खेळ आहे. आपला अंत केव्हा होणार हे कोणालाच ठाऊक नसते कधीतरी अंत होणार या भावनेने दुःखी जिने जगण्यापेक्षा आयुष्याच्या शेवटच्या घटकेपर्यंतचा प्रत्येक क्षण आनंदाने जगणे यातच खरे जीवन आहे. त्या दृष्टीने उतार वय हा योग्य काळ मानायला पाहिजे. अर्थात त्यासाठी शारीरिक, बौद्धिक, मानसिक, सांपत्तिक तयारीही हवी हे तेवढेच खरे आहे. म्हातार पण आले की आता सर्व संपले ही भूमिका मात्र असू नये. बेंजामिन फ्रँकलिन, नाइटिंगेल, चार्ल्स डार्विन, महर्षी धोंडो केशव कर्वे, डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन, डॉ. अब्दुल कलाम, उद्योगपती रतन टाटा असे कितीतरी थोर गृहस्थ आहेत की जे खऱ्या अर्थाने शेवटपर्यंत जगले त्यांनी आपल्या उतार वयात त्यांच्या अनुभवाने समाजाला समृद्ध बनविले. वृद्धत्व ही नैसर्गिक प्रक्रिया

आहे अलीकडच्या काळात विज्ञानाच्या प्रचंड विकासाबरोबर आरोग्यासंबंधी अनेक संशोधन झालीत. औषधोपचार आणि आहार, व्यायाम आणि वृद्धांचा स्वतःकडे पाहण्याचा सकारात्मक दृष्टिकोन यामुळे देखील व्यक्तीचा हा कालखंड वाढतो तरी व्यक्ती परतवे यामध्ये भिन्नता आढळते. वृद्धत्व म्हणजे दुसरे बालपण असे काही अनुभवी सांगतात याचे कारण जसे बालकांचे संगोपन बाल्यावस्थेपर्यंत प्रत्यक्षपणे करावे लागते कारण ते आई-वडिलांवर अवलंबून असतात. तसेच वृद्ध हे आपले शरीर मात्र शिथिल झाल्यामुळे ते परावलंबी झालेले असतात. संपूर्ण जीवन काळ आर्थिक, कौटुंबिक, व्यावसायिक समस्यांनी ग्रासलेल्या व्यक्तींना अकाली वृद्धत्व आल्याची शेकडो उदाहरणे पहावयास मिळतात. आजारपणामुळे स्नायू पेशींची झीज होऊन बदल होतो आणि व्यवस्थित उपचार झाला नाही तर वार्धक्याची लक्षणे लवकरच दिसतात वृद्धावस्थेत आयुष्याचा लेखाजोखा द्यावा लागतो असे म्हणतात कारण आयुष्यात इतर अवस्थांमध्ये यश प्राप्त झाले असेल तर वृद्धावस्था देखील सुस्थितीत आणि समायोजन चांगले साधले जाते परंतु आधीच्या अवस्था जर समाधानकारक पार पाडल्या नसतील तर वृद्धावस्था ही चिंताजनक ठरणार यात शंका नाही. शेतकरी जसा पावसाळ्यात पेरणी करण्याकरिता उन्हाळ्यात जमिनीची मशागत करतो तसेच मानवी जीवनाच्या वृद्धापकाळलाही तेच लागू पडते या अवस्थेत आर्थिक, मानसिक दृष्ट्या तयारीत असतात अशा लोकांना हा

काळ विश्रांतीचा शांततेचा काळ वाटतो ज्या व्यक्तींना वरील लाभ घेता येत नाही अशा करिता हा दुःखद काळ ठरतो. भारतीय संस्कृतीत मानवी जीवनात चार आश्रम सांगितले आहे त्यापैकी वानप्रस्थाश्रम हा शेवटचा आश्रम आहे. गृहस्थाश्रम उपभोगल्यानंतर माणसाने सर्व इच्छातून सुखातून निवृत्त व्हावे ही निवृत्ती मानसिक असावी.

वृद्धावस्थेच्या व्याख्या :

एलिझाबेथ हारलॉक यांच्या मते, 'वृद्धावस्था म्हणजे जीवनातील शेवटचा मावळणारा कालखंड होय'.

सामाजिक कार्य ज्ञानकोशानुसार, 'व्यक्तीच्या जीवन काळातील शेवटचा कालखंड म्हणजे वृद्धावस्था होय'.

वृद्धावस्थेतील समस्या :

वृद्धावस्था ही आयुष्याची उतरती कळा आहे या संदर्भात फिलिप्स आणि हेडर्सन यांच्या मते, 'वृद्धावस्था ही व्याधी नाही परंतु वृद्धावस्थेच्या अनुषंगाने अनेक व्याधी उद्भवलेल्या दिसतात त्यामुळे वृद्धांच्या उमेदीचा काळ संपलेला असतो'. विविध अवयवांच्या कार्यामध्ये अकार्यक्षमता येते शरीर बदलाचा परिणाम व्यक्तीच्या सामाजिक आर्थिक कौटुंबिक सर्व क्षमतेवर झालेला दिसतो अशा वृद्धांच्या सर्वव्यापी समस्या देखील दिसतात. जसे की शारीरिक समस्या, मानसिक समस्या, आर्थिक समस्या, सामाजिक समस्या, विशेषतः अनुभवास येतात.

प्रस्तुत अभ्यास वृद्धांच्या सामाजिक समस्यांचा अभ्यास व उपायोजना हा असून यामध्ये वृद्धांच्या सामाजिक समस्येविषयी जाणून घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे व उपाय योजना सुचविण्यात येणार आहे.

प्रस्तुत अभ्यासाचा उद्देश :

1. वृद्धत्व ही संकल्पना समजून घेणे.
2. वृद्धांच्या विविध समस्यांचा अभ्यास वृद्धांच्या सामाजिक समस्यांचा अभ्यास करणे.

3. वृद्धांच्या सामाजिक समस्या सोडविण्यासाठी तरुणांचा दृष्टिकोन बदलविणे.
4. वृद्धांच्या समस्या सोडविण्याकरिता उपाय योजना सुचविणे.

तथ्य संकलनाची पद्धती व साधने :

तथ्य संकलनासाठी प्रामुख्याने मुलाखत पद्धती व निरीक्षण पद्धतीचा समावेश करण्यात आला.

वृद्धांच्या समस्येची कारणे :

खरे तर वृद्ध म्हणजे अनुभवाची ठेव होय कारण कुटुंबातील वयस्क अनुभव व्यक्ती वृद्ध हेच असतात. वृद्धांच्या समस्येची काही कारणे दिसून येते ते पुढील प्रमाणे.

1. संयुक्त कुटुंब पद्धतीचा ग्रामीण समुदायातील बदल.
2. औद्योगीकरण आणि नागरीकरण.
3. जातीव्यवस्थेचा ऱ्हास.
4. बदललेली सामाजिक मूल व्यवस्था
5. नोकरी करणाऱ्या महिलांचे वाढते प्रमाण.
6. नोकरी करणाऱ्या मुले व सुना यांच्या नोकरीचा अतिरिक्त वेळ.

वृद्धावस्थातील सामाजिक समस्या :

वृद्धावस्थेत सामाजिक विषम समायोजन ही गंभीर समस्या आहे. वृद्धाला शरीर थकल्यामुळे समाजात मिसळता येत नाही, लांब जाता येत नाही, प्रवास जमत नाही समाजशील प्राण्याला समाजाशिवाय एकाकी जीवन जगण्याची वेळ वृद्धावस्थेत बऱ्याच वृद्धांना येते याची अनेक कारणे देखील असू शकतात वृद्धांच्या सामाजिक समस्यांचा विचार करित असताना भूमिकेमध्ये बदल ही समस्या प्रभावी ठरते ज्या व्यक्तीने एखाद्या मोठ्या संस्थेत आयुष्यभर एक प्राचार्य म्हणून काम केले असते ती 60 किंवा 62 व्या वर्षांनी निवृत्त झाल्यावर सामान्य नागरिकासारखे त्यांना वागावे लागते. दर्जामध्ये निम्नस्तरीय बदल स्वीकारावा लागत असेल तर वृद्ध अंतर्मुख होतो त्याला जीवन कंटाळवाने

वाटते नोकरी व्यवसायात अनेक व्यक्तींशी संबंध येतो परंतु निवृत्तीनंतर सामाजिक दृष्ट्या काही समूह संबंधापासून पृथक झाल्यामुळे एकाकीपणा वाढतो. वृद्धांच्या मनात दर्जा बदलल्यामुळे मानसिक नैराश्य निर्माण होऊ शकते व वैफल्य येते त्यामुळे वृद्धांचे समाजभिमुखता कमी होते त्यातूनच विषम समायोजनाचे प्रश्न देखील निर्माण होतात वृद्धाला असुरक्षितता जाणवते बऱ्यापैकी कौटुंबिक जीवनात वृद्ध आणि नातेवाईक यांच्यात संघर्ष तणाव निर्माण होतो कारण सर्वजण आपल्याकडे दुर्लक्ष करतात ही भावना त्यांच्यामध्ये प्रचंडपणे निर्माण होते. साधारणपणे वृद्ध परंपरा वादी विचारांचे प्रतिनिधित्व करणारे असतात बदलत्या परिस्थितीत नवीन विचार स्वीकारणे अनेकांना जमत नाही त्यामुळे आपली मते अधिकारवाणीने दुसऱ्यांना लादण्याचा प्रयत्न करतात. खूप बोलायची सवय असणाऱ्या व्यक्तींना देखील दुसऱ्यांचे ऐकून घेणे शक्य होत नाही. संवाद साधत असताना ते स्वतःचेच बोलणे दुसऱ्यावर बरेचदा लादतात. परंतु भूमिकेत बदल झाल्यामुळे तसेच घरातील मुले व सुना वयाने व अनुभवाने ही मोठे झाल्यामुळे वृद्धांच्या विचाराला दुय्यम लेखले जाते. वृद्ध पारंपारिक मूल्य जपणारे त्यासंदर्भात आम्ही आमच्या काळामध्ये असे केले होते किंवा आम्ही आमच्या जेष्टांसोबत असे वागलो होतो असे ते वेळोवेळी कुटुंबीयांना ऐकवतात त्यामुळे नवी पिढी जुनी पिढी या मधला संघर्ष वाढत जातो व सामाजिक दृष्ट्या असमायोजन घडून येते.

ज्या कुटुंबात आर्थिक सुबत्ता आहे असे वृद्ध बऱ्यापैकी जीवन जगू शकतात पैसा भरपूर असल्यामुळे प्रवास करू शकतात जे त्यांना पूर्व आयुष्यात करता आले नाही असे छंद जोपासू शकतात परंतु केवळ साधारणता एक दशक सत्तर वर्षांपर्यंत जे वृद्ध जगतात त्यांना विविध समस्यांना सामोरे जावे लागते. वृद्धांना समाजात सामाजिक सुरक्षा प्रदान केले नाही तर अनाथांचा प्रश्न, भिक्षा वृत्तीचा प्रश्न, आत्महत्या, वेड सर, कर्जबाजारीपणा, गुन्हेगारी, अशा कितीतरी समस्या निर्माण होतात.

वृद्धांच्या समस्या निर्मूलनासाठी तरुणांचा दृष्टिकोन :

म्हातारपण म्हणजे दुसरे बालपण होय असे म्हणतात तरुण पिढीने हे लक्षात ठेवावे. बालवयात ज्यांनी आपल्याला सांभाळले असते आणि आता त्यांना सांभाळण्याची आपली वेळ आलेली असते. त्यांना मानसिक शांती, भावनिक सुरक्षितता आणि प्राथमिक गरजा पुरविण्याची गरज असते हा दृष्टिकोन तरुणांनी स्वीकारला तर वृद्धांच्या समस्या सुटण्यास मोठ्या प्रमाणात हातभार लागू शकतो त्याचबरोबर दुसऱ्या दृष्टिकोन दुसऱ्या बाजूने असा म्हणता येईल की वृद्धावस्था ही काही अचानक येणारी अवस्था नाही ती सर्वांच्या आयुष्यात येणार हे अटळ आहे प्रत्येकालाच माहिती आहे म्हणून वृद्धत्व ही समस्या होऊ नये याची तरतूद मागच्या अवस्थांमध्येच केलेली बरी यासंदर्भात मेरी कुन्ह या म्हणतात, 'आपण सर्वजण हळूहळू वृद्धत्वाकडे वाटचाल करीत आहोत ही वाटचाल अतिशय सुखावह व प्रत्यक्ष अवस्था अधिक संपन्न होण्यासाठी आतापासूनच वृद्धांच्या संपर्कात राहून त्यांना जाणून घेण्याचा प्रयत्न करा आणि आजच्या तरुणांनी देखील वृद्धत्वासाठी तरतूद करून ठेवावी'.

वृद्धत्वाविषयीचा सामाजिक दृष्टिकोन बदलविण्याची आवश्यकता आहे वृद्ध हे अनुभवी असतात संपूर्णपणे जीवन समजावून घेण्यात वृद्धांना समजावून घेणे हा फार मोठा महत्त्वाचा टप्पा आहे. वृद्धांबद्दल आधाराची व प्रेमाची भावना ठेवने त्यांना आपण वृद्ध समजणे योग्य नव्हे यासंदर्भात वृद्धासंबंधीच्या धारणेत तरुणांनी सामंजसपणे विधायक विचार स्वीकारणे आणि स्वतः वृद्धांनी मूलगामी बदल डोळसपणे स्वीकारणे अतिशय गरजेचे आहे. आपल्या भारतीय जीवन पद्धतीची ठेवणंच आतापर्यंत अशी होती की आपल्या संयुक्त कुटुंब पद्धतीत वृद्ध, अपंग, रोगी, विधवा, प्रौढ कुमारीका इतकेच नव्हे तर दुरच्या नातेवाईकांनाही समजून घेतल्या जात असे आपण त्यांना सांभाळत आहोत म्हणजे विशेष काही करीत आहोत असे कधीच वाटत नसेल पण आजच्या बदलत्या परिस्थितीत विभक्त कुटुंब पद्धती अगदी जवळचे काका काकू, चुलते भावंडे इत्यादी दूरचे होऊ

लागले आहेत. घरातील मंडळी कोणी सांभाळायची हा वादाचा प्रश्न होऊ लागला आहे काही समुदायांमध्ये तर ज्या कुटुंबात एका वृद्ध जोडप्याला तीन मुले असेल तर वर्षातील बारा महिने ला तीन ने भागून जेवढे महिने येतात तेवढे महिने एका मुलाकडे आई-वडील राहतील अशी मुलांनी सोय करून घेतली असते इतका तटस्थपणा देखील मुलांनी ठेवू नये इथे वृद्धांची काय इच्छा आहे हे जाणून घेणेदेखील तेवढेच महत्त्वाचे आहे. पाश्चात्य देशात निर्माण झालेले वृद्धांचे प्रश्न व समस्या आपल्या देशातही निर्माण होत आहेत परंतु त्याला गंभीर स्वरूप प्राप्त होण्यापूर्वी योग्य तोडगा काढणे अतिशय आवश्यक आहे. वृद्धांश्रमासारख्या संस्था भारतीयांच्या पचनी पडायला भारतीय समाज रचनेत अजून बराच कालावधी जावा लागणार आहे पण तोपर्यंत मेरी कुन्ह यांच्या वृद्धासंबंधीच्या दृष्टिकोनाचे तरुणांनी स्वागत करायला पाहिजे.

समाजातील काही कुटुंबातील वृद्धांचे निरीक्षण केले असता नोकरी करणारी जोडपे हे वृद्धांना स्वतःच्या उपयोगासाठी तसेच स्वतःच्या बालकांच्या संगोपनासाठी उपयोग करून घेतात. खरे पाहता नातवंड ही वृद्धांची अनमोल संपत्ती असते आणि नातवंडांना वृद्ध दुधावरची साय समजतात परंतु त्यांच्या वयानुसार त्यांना या बालकांची जबाबदारी कितपत झेपेल याचाही विचार तरुण पिढीने करणे अतिशय आवश्यक आहे. वृद्धांकडून म्हणजेच आजी आजोबांकडून बालकांवर सुसंस्कार होणे, त्यांना चांगले धडे मिळणे अतिशय गरजेचे आहे परंतु जेव्हा सकाळी आठ वाजता मुलगा व सून नोकरीवर जातो तर त्यांच्या बालकांची इथंभूत जबाबदारी वृद्धांवर टाकली जाते हे कितपत योग्य आहे याचा विचार करणे देखील तरुण पिढीने गरजेचे आहे. वृद्धांनी त्यांच्या पूर्व आयुष्यात केलेली धडपड तसेच त्यांच्या मुलांचे केलेले संगोपन हे त्यांच्या वयातील शारीरिक क्षमतेमुळे शक्य झालेले असते परंतु उतार वयामध्ये तेवढीच धडपड करणे त्यांना शक्य होत नाही कारण त्यांना या काळामध्ये अनेक आरोग्य विषयक समस्यांना देखील सामोरे जावे लागते. कुटुंबात जसे बालकांचा व्यक्तिमत्व विकास साधण्याकरिता आई-

वडिलांकडून त्यांना वेळ देणे गरजेचे आहे तसेच वृद्धांची मानसिक ता सांभाळण्याकरिता त्यांना देखील वेळ देणे अतिशय गरजेचे आहे. मुलगा जर व्यावसायिक असेल किंवा नोकरी करणारा असेल तर तो आपली भूमिका वठवितांना आपल्या ग्राहकांशी तसेच आपल्या विद्यार्थी आणि आपले सहयोगी यांच्यासोबत खूप छान बोलून संवाद साधून संबंध चांगले करण्याचा प्रयत्न करीत असतो आणि हे सगळं करीत असताना त्याच्याजवळ वृद्धांना घायला मात्र वेळ नसतो खरंच कुटुंबामध्ये वृद्ध आई वडिलांशी बोलायला मुलांना, सुनांना, नातवंडांना किती वेळ आहे याचा अभ्यास होणे अतिशय गरजेचे आहे. ज्या आई-वडिलांनी त्यांच्या एका काळात आपल्या सर्व महत्त्वाच्या गोष्टींना प्राधान्य देत असताना त्याहीपेक्षा आपल्या बालकांच्या संगोपनाला व आपणास मोठे करताना आपल्याला खूप वेळ दिलेला आहे आणि याची परतफेड करण्याची आपली तरुणांची सुद्धा जबाबदारी असते.

कुटुंबात हेच संस्कार आई-वडिलांकडून मुलांमध्ये देखील होत असते ज्या कुटुंबात मुले ही जेष्टांचा आदर करतात नकळतच हे संस्कार त्यांच्या मुलावर होतात आणि मुले देखील आपल्या आजी-आजोबांचा आदर करायला लागतात त्यांची आरोग्य विषयक काळजी घ्यायला लागतात आणि याचा परिणाम म्हणजे भविष्यात आपली मुले आपला देखील आदर करतील आणि आपले देखील काळजी घेतील हीच आपली फलश्रुती ठरणार आहे. म्हातारपण म्हणजे दुसरे बालपण पण बालका इतके त्यांचे कौतुक खरंच कोण करणार वृद्धांच्या जीवनात आनंद फुलविणे शक्य आहे यासाठी एका सामाजिक चळवळीची गरज आहे ती म्हणजे वृद्धांना दत्तक घेणे वृद्धांना केवळ आर्थिक गरज असते असे नाही तर सर्व सुख सोयी असणाऱ्या वृद्धाला ही माणसाची गरज असते वर्तमानपत्र वाचून दाखविणे, पत्र लिहिणे, बँकेत जाऊन चेक भरणे, औषधांच्या दुकानातून औषधे आणणे किंवा केवळ गप्पा मारणे त्याचबरोबर आजच्या आजी-आजोबांना स्मार्ट मोबाइल देखील सांभाळावा लागत आहे तर

अशावेळी काही अडचण आल्यास त्यांना येथे तरुणांची आणि नातवंडांच्या मार्गदर्शनाची आवश्यकता आहे यासाठी वृद्धांना आपला वेळ देऊ शकणारी माणसे हवी असतात अगदी सुख संपन्न व प्रेमळ कुटुंबातील वृद्धांनाही अशा माणसांची गरज भासते. निराधार वृद्धांचे तर विचारूच नका कधी ना कधी समाजात ही वृद्धांविषयीची जागृती निर्माण होईल अशी आपण निश्चितच आशा बाळगू या 'रम्य ते म्हातारपण' व्हायला स्वतः वृद्धांनी, त्यांच्या आप्तेष्टांनी व समाजाने प्रयत्नशील असणे ही काळाची गरज आहे सध्या भारतीयांची सरासरी आयुर्मर्यादा वाढल्यामुळे आपणा सर्वांना कधी ना कधी म्हातारे व्हायचे आहे व आपल्यालाही अशा समस्यांना तोंड द्यावे लागणार आहे हे विसरून चालणार नाही.

वृद्धावस्थेतील वैयक्तिक आणि सामाजिक समायोजन संबंधित धोके :

वृद्धत्व ही एक समस्या आहे या समस्येला केंद्रित करून त्यासंबंधी असणारे धोके, अडथळे कोणते आहे याचा विचारा करावा लागेल त्यामुळे शारीरिक क्षमता, मानसिक क्षीणता ही गृहीतच धरावी लागणार आहे. त्यादृष्टीने वृद्धांनी आपले व्यवहार करणे आवश्यक आहे हे वय विविध आजार यांचे माहेरघरच असते त्यामुळे कोणत्या प्रसंगाला शरीर आणि मन साथ देईल हे ओळखणे आवश्यक असते काही वृद्धांमध्ये स्मृतिभ्रंश झालेला असतो तर कधी गंभीर परिस्थिती निर्माण करणारी बाब असते अशावेळी वृद्धाला त्याचे मलमूत्र विसर्जन व्यवहार देखील पार पाडता येत नाहीत वैचारिक दृष्ट्या वृद्ध अतिशय प्रक्षुब्ध, अस्थिर बनतात. अशा परिस्थितीत अपघात संभव होतो. या वयात कोणतेही जोखीमीचे काम करू नये असुरक्षित ठिकाणी जाऊ नये असे सांगणारे जिन्हाळ्याचे लोक, डॉक्टर, नर्स असतील तर काही प्रमाणात धोके टाळता येतात. या वयातही काही वृद्ध व्यक्ती ओट्यावर चढून किंवा पायन्यांवर चढून काही कामे करतात त्यामुळे हाडांचे फ्रॅक्चर देखील होऊ शकते अशा असमायोजनशील वृत्तीमुळे वैयक्तिक आणि सामाजिक धोके संभवतात.

प्रा. डॉ. स्वप्ना एस. देशमुख

साहित्याचे पुनरावलोकन :

सकाळ पत्रिकेनुसार, रतन टाटा यांच्या अखेरच्या काळात, रतन टाटा यांनी समाजसेवा आणि परोपकार कार्यावर अधिक लक्ष केंद्रित केले होते. टाटा ट्रस्टच्या माध्यमातून त्यांनी शिक्षण, आरोग्य आणि ग्रामीण विकासासाठी महत्त्वपूर्ण योगदान दिले. तसेच, त्यांनी स्टार्टअप्स आणि नवउद्योजकांना प्रोत्साहन देण्यासाठीही पुढाकार घेतला होता. त्यांच्या मार्गदर्शनामुळे अनेक नवउद्योजकांना प्रेरणा मिळाली.

डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांनी आपले अखेरचे वर्ष समाजसेवा, विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन आणि भारताच्या विकासासाठी नवीन संकल्पना मांडण्यात घालवले. ते अखेरपर्यंत सक्रिय होते आणि युवा पिढीला प्रेरित करण्याचे काम करत राहिले. त्यांनी आपला बहुतांश वेळ शिक्षण आणि संशोधन क्षेत्रात घालवला. ते अनेक विद्यापीठांना भेट देऊन विद्यार्थ्यांशी संवाद साधत होते. विज्ञान, तंत्रज्ञान आणि नेतृत्व यासंबंधी ते आपल्या व्याख्यानांमधून युवकांना प्रेरणा देत. २७ जुलै २०१५ रोजी ते शिलांगमधील इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट (IIM) येथे "Creating a Livable Planet Earth" या विषयावर व्याख्यान देत असताना हृदयविकाराच्या तीव्र झटक्याने कोसळले. त्यांना तातडीने रुग्णालयात नेण्यात आले, पण उपचारादरम्यान त्यांचे निधन झाले. डॉ. कलाम यांनी आपले अखेरचे क्षणही ज्ञानप्रसार आणि युवकांच्या प्रेरणेसाठी व्यतीत केले. त्यांचे साधेपणा, राष्ट्रप्रेम आणि शिक्षणासाठी असलेले योगदान हे नेहमीच प्रेरणादायी राहिले.

निष्कर्ष :

वृद्ध हा समाजाचा अगदी अनुभवी परंतु दुर्बल असणारा घटक आहे इच्छा असूनही ते आपली परिस्थिती पूर्णपणे पालटू शकत नाही ही त्यांची मोठी अडचण असते. भारतात गेल्या दोन शतकांपासून वृद्धांच्या समस्येबाबत वृद्धाश्रम व्यवस्थापक ही एक जटिल समस्या झालेली दिसते ही समस्या निर्माण होण्यास प्रमुख कारणे म्हणजे स्वभावातील वैगुन्य व

परिस्थिती जन्य कारणे होय. परंतु सर्व कारणांवर मात करून प्रत्येक तरुणांनी एक व्यापक दृष्टिकोन ठेवणे अतिशय गरजेचे आहे. विवाह नंतर जोडप्यांना जेव्हा पहिले मूल होते तसेच ज्या कुटुंबात जेवढी अपत्य आहे अगदी कोणत्याही परिस्थितीमध्ये त्यांचे उत्कृष्ट संगोपन केले जाते. ती त्या जोडप्या करिता आनंदाची भावना असते मुलांना अगदी वेळेतला वेळ काढून दिल्या जातो हीच भावना प्रत्येक कुटुंबात मुलाने, सुनेने, नातवंडाने जर वृद्धांप्रती ठेवली तर वृद्धावस्था काळ हा सुखकर होण्यास वेळ लागणार नाही. परंतु काही कुटुंबात ज्या वृद्धांना मुला मुलींचा आधार नाही अशा वृद्धांना मदत करण्याच्या दृष्टीने विविध स्वयंसेवी संघटनांनी पुढाकार घेतल्याचे दिसून येते मुंबई, लखनऊ, मद्रास, नागपूर यासारख्या मोठ्या शहरात वृद्धाश्रमाची गरज लक्षात घेऊन वृद्धाश्रमांची स्थापना केलेली आहे नागपूर येथे मातृ सेवा संघ हे वृद्धाश्रम सुरू करण्यात आले वरोरा येथील आनंदवनात उत्तरायण नावाचे वृद्धाश्रम आहे. अमरावतीत मोठे सुतिका गृह संस्थेतर्फे वृद्धांच्या निवाराची व्यवस्था केली आहे पुणे येथे सेवाभावी वृद्धाश्रम निवारा हे कार्यरत आहे. अशा नामांकित सेवाभावी संस्थांनी पुढाकार घेऊन वृद्धाश्रमाची स्थापना केली आहे. तोच आदर्श डोळ्यासमोर ठेवून देशभरात अनेक वृद्धाश्रमांची निर्मिती झाल्याची दिसून येते. वृद्धांना सामाजिक सुरक्षा देण्याच्या दृष्टीने वृद्धाश्रम वृद्धांसाठी दिन केंद्र गृह सेवा व्यवस्था यासारखे उपक्रम सुरू केले आहेत. वृद्धांचे मित्र मंडळे, उद्याने, मंदिरे, चौपाटी ठराविक चौक ग्रामीण भागात पारावर पिंपळाच्या झाडाखाली इत्यादी ठिकाणी नियमितपणे सायंकाळी किंवा सकाळी भेटणारी वृद्ध मंडळी आपण आसपास नेहमीच पाहतो. वृद्धाश्रम किंवा जेष्ठ नागरिक संघाशी काही एक संबंध नसताना कळत नकळत तयार झालेलं हे वृद्धांचा अनौपचारिक मित्र मंडळ असतं आणि एकमेकांना कमालीचा मानसिक आधार आणि स्वस्थता देतो म्हणूनच प्रामुख्याने सायंकाळी एकत्र

येण्याची अनामिक ओढ या वृद्धांना असते कुठल्याही विषयांच्या त्यांच्या गप्पा रंगतात काय कधी सुखदुःखाची अनुभवांची आणि विचारांची देवाण-घेवाण होते तर कधी एकमेकांना सल्ले उपाय सुचविले जातात कधी एकमेकांजवळ मन मोकळे केले जाते तर कधी थट्टा मस्करी ही केली जाते हा एक खूप छान पर्याय म्हणून वृद्धांनी आवर्जून निवडावा. कवी कुसुमाग्रज आणि पु ल देशपांडे यांनी प्राप्त परिस्थितीत वृद्धाश्रमाची आवश्यकता सुचविली आहे कारण जेष्ठता श्रेयस असली तरी सर्वांसाठी ती प्रेयस असेलच असे नाही या दोन्हींचा सुवर्णसंगम ज्येष्ठ नागरिक संघात होऊ शकतो जेष्ठतेचा मान भान आणि संघशक्तीची जाण या गोष्टी एकत्रपणे मिळण्याचे एकमेव ठिकाण म्हणजे ज्येष्ठ संघ होय असे वासंती पटलवार यांचे मत आहे. ज्येष्ठ संघाच्या माध्यमातून त्या ठिकाणी वेगवेगळ्या कार्यक्रमांतर्गत ज्येष्ठांच्या मार्गदर्शनाद्वारे समाजातील इतर लोकांनाही त्यांच्या अनुभवाचा लाभ घेता येईल. नटसम्राट किंवा संध्या छाया ही नाटके पाहून केवळ अश्रू ढाळण्यात अर्थ नाही. वृद्धांसाठी झटणे हे घरातील प्रत्येकाचे कर्तव्य आहे पण बरेचदा कळते पण वळत नाही असे होते वृद्धांसाठी मनात प्रेम जिन्हाळा असला तरी दिवसभराच्या धावपळीत त्यांच्याकडे लक्ष द्यायला वेळच नसते परंतु तरीही तो वेळ काढून आपण आपल्या जीवनात मिळालेल्या संधीचं सोनं करायला हवे.

संदर्भ सूची :

1. डॉ. विठ्ठल प्रभू -आरोग्य समज आणि गैरसमज, मॅजेस्टिक प्रकाशन.
2. प्रा. त्रिवेणी फरकाडे सुलभा गोंगे-विवाह आणि कौटुंबिक संबंध, विद्या प्रकाशन नागपूर.
3. डॉ मीना काळेले-मानव विकास, पिंपळापुरे अँड कंपनी पब्लिशर्स नागपूर.
4. विकिपीडिया आणि सकाळ मराठी.